

ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MAHİYETİ

Ramazan TOSUN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'ni parçalama projeleri çerçevesinde sunî olarak ortaya çıkarılan Ermeni Meselesi Şark Meselesi'nin unsurlarından bir tanesidir. Bu sunî meselenin ortaya çıkmasında ve Ermeni teröründe Ermeni Komiteleri kadar İngiltere, Rusya, Fransa ve Amerika gibi devletler birinci derecede rol oynamışlardır. Dolayısıyla Ermeni teröründen sorumludurlar. Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında Ermeni Kilisesi ve okulları da rol almışlardır.

Yukarda sayılan unsurlar tarafından isyana hazır hale getirilen Ermeniler, devamlı silâhlanarak Devletimizin ve milletimizin zor anlarında harekete geçmişlerdir. Bir önceki isyan bir sonrakinin şartlarını hazırlamıştır. Bu isyanlarda, masum Türkler Ermeni komiteleri tarafından katledildiği halde dünya kamuoyuna olaylar tersyüz edilerek aktarılmış ve böylece hem devletimiz, hem milletimiz mahkum edilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Ermeni Meselesi, Ermeni Komiteleri, Ermeni isyanları, İngiltere, Rusya, Fransa, Amerika

THE OCCURRENCE AND THE CHARACTER OF THE ARMENIAN QUESTION

ABSTRACT

Armenian Question, which was created artificially in the frame of projects aiming the disintegration of Ottoman State, is one of the elements of "Eastern Question". In the occurrence of this artificial question and the Armenian terror, states like England, Russia, France and America have played a leading role as much as Armenia. Therefore they are responsible for the Armenian terror. Armenian Church and Armenian schools also have had part in the occurrence of the Armenian Question.

Armenians, which were prepared for revolution by the elements mentioned above, by arming continuously, took action at the hardest moments of our country and our nation. The former revolution has prepared the conditions of the subsequent. Although innocent Turks have been massacred by the Armenian rebels, events have been

---

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

transferred to the world public opinion by completely misrepresented so both our state and our nation have been tried to be convicted.

KEY WORDS

Armenian Question, Armenian Committees, Armenian revolts, England, Russia, France, America.

A. ERMENİ MESELESİNİN SEBEPLERİ

Ermeniler, Türk devletlerinin idaresinde, bilhassa da Osmanlı döneminde tarihlerinin hiçbir döneminde sahip olmadıkları hak ve imkânlarla sahip olmuşlardır. Bu kadar geniş hak ve imkânlarla sahip olan, *millet-i sadıka* olarak bilinen Ermeniler, nasıl oldu da devletimiz, milletimiz için bir tehlike, bir mesele haline gelmişlerdir ? Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sunî olarak başlatılan, günümüzde hala Türk milletini ve tarihini mahkum etmek için devam ettirilen Ermeni Meselesinin mahiyeti nedir ? Bu sunî meselenin arkasında hangi devletler vardır ?

Ermeni Meselesi, *Avrupalı kolonyalist ve emperyalist devletleri de yakından ilgilendirecek boyutlara erişmesine veya eriştirilmesine rağmen, dünya kamuoyuna kasıtlı olarak daima Türk-Ermeni meselesi olarak yansıtılmıştır. Böylece Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında birinci derecede rol oynayan ve makro seviyede ele alınması gereken sebepler gözden kaçırılmak istenmiştir. Nitekim, konu daima tek taraflı ve dar bir açıdan mütalâa edilerek, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları, dünya kamuoyu nazarında tasvip edilebilir bir hareket şekline sokulmuştur¹. Oysa, Ermeni Meselesi'nin bir Türk-Ermeni meselesi olmadığı, bu hadisenin birçok sebeplerinin bulunduğu ve bu sebeplerin arkasında da başta İngiltere, Rusya, Fransa, Amerika gibi devletlerin olduğu tarihî bir hakikattir. Ermeni olaylarının açık müsebbipleri ve tezgâhlayıcılarının, *belgeler ışığında araştırıldığında, Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan ve olayların patlak verdiği zamanlardan çok daha önceleri onu bölmek, parçalamak için 100'ün üzerinde plân, proje yapan Batılı devletlerin, tabiatıyla onlara alet olan Ermeni ve yabancı teşkilât, komite mensuplarının ve zamanla ruhanî görevlerini terk edip dünyevî işlere ve siyasî meselelere karışmaya hatta teşkilâtları yönlendirip teçhiz etmeğe başlayan Ermeni ve yabancı din adamlarının olduğu görülecektir².**

¹ Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid 'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983, s.161

² Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, (Bundan sonraki atflarda **1915 Tehcir Olayı** şeklinde verilecektir) Ankara 1990, s.24

Osmanlı Devleti'ni parçalamak, onun toprakları üzerinde kendilerine bağımlı, minnettarlık hisleriyle bağlı devletçikler kurdurmak gayesiyle bizim irademizin dışında tezgâhlanan, sahneye konulan, bugün de Türk milletini ve tarihini mahkûm etmek için gündemde tutulan Ermeni meselesinin sebepleri ve aktörleri şunlardır.

a. Şark Meselesi ve Emperyalizm

Ermeni Meselesi, emperyalist devletlerin politikalarının bir sonucudur. *Emperyalizm, bir devletin diğer bir devlet üzerinde, ister maddî, ister manevî bir kontrol, nüfûz kurması veya bir üstünlük sağlaması demektir*³. Türkiye'nin jeopolitiğini iyi bilen emperyalist devletler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bölgedeki siyasi menfaatları için parçala ve hükmet düsturu ile, genellikle Batı tarafından Doğu'ya empoze edilen bir doktrin olarak târif edilen Oryantalizm ve bu yoldaki kuruluşlar ile resmî bilgilerin çıkar katmanları sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni, Kürt, Kafkasyalı gibi toplumların koruyucusu olarak ortaya çıkıp, bunlar hakkında plânlar, projeler hazırlıyorlar, Şark politikalarını düzenliyorlardı⁴.

Şark Meselesi, Türklerin Anadolu coğrafyasını Türkiye haline getirmeye başladıkları tarihlerde ortaya çıkmış, 1815 Viyana Konferansı'nda da yine bizzat Batılılar tarafından ismi konulmuştur. İsminden anlaşıldığı gibi, Şark Meselesi Türk Milletinin meselesi değildir. Türk Milletine ve devletlerine (Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti) karşı Batılılar ve son yüzyıllarda da Rusya tarafından takip edilen, temelinde Batı emperyalizminin, Türk düşmanlığının yattığı politikasının ismidir. Söz konusu devletler hedeflerine varabilmek için her türlü metodu ve Türk Devleti ve milletine zarar verebilecek, kendi çıkarlarına hizmet edebilecek her unsuru kullanmışlardır. Bugün de kullanmaya devam etmektedirler. Bu unsurlardan bir tanesi de Ermenilerdir. Bundan dolayıdır ki Ermeni Meselesi, Batılı devletler ve Rusya tarafından; Ermeni kilisesi, Ermeni komitaları, Batılı ve Amerikalı misyonerler ve kandırılmış bir kısım Ermeni tebaamız kullanılmak suretiyle çıkarılmıştır.

Bu politika çerçevesinde Ermeni Meselesinde rol oynayan başlıca devletler ve amaçları üzerinde durmak lâzımdır :

³ Erdal İlter, *Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytûn İsyânları (1780-1915)*, (Bundan sonraki atıflarda *Zeytûn İsyânları* olarak verilecektir) 2. bas. Ankara 1995, s. 23

⁴ İlter, *Zeytûn İsyânları*, s. 24

İngiltere

Bu manadaki Batılı devletlerin başında İngiltere gelmektedir.

Batı yayılcılığının temel araçlarından biri durumunda olan misyoner okulları Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır⁵. Diğer devletler gibi İngiltere de bu yolla Osmanlı Devleti'ndeki gayr-i Müslim unsurlara ulaşma ve onları bahane ederek Devletimizin içişlerine karışmaya başlamıştır.

İngiltere, 1846 yılında İstanbul'da bir Protestan Cemaati İdare Heyeti teşekkül ettirmiştir⁶.

İngiltere, Ermeni Meselesi'ne müdahale etmek ve onu kendi lehine yönlendirmekle hem Rusya'nın elinden önemli bir kozu almış, hem de Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışabilmek için yeni ve önemli bir bahane bulmuş olacaktı. Çünkü, Ermenilerle ilk ilgilenen ve onları kendi çıkarları için ilk kullanan devlet Çarlık Rusyası olmuştur. Oysa bu durum İngiltere'nin Akdeniz'deki, Ortadoğu'daki ve yolları buralardan geçen diğer sömürgeleri için ilerde tehdit yaratabilecek bir gidişat idi.

Ayrıca Rusya, Balkanlar'da Sırp ve Slavları kullanarak yaptığı gibi, Doğu Anadolu'da da Ermenileri kullanarak sıcak denizlere inmeye çalışmaktadır.

İşte Rusya'nın bu amaçları karşısında tedirginliğe düşen İngiltere, Rusya'nın elinden bu kozu almak için Ermeni Meselesi'nde yerini almıştır. Böylece iki emperyalist devletin nüfuz mücadelesi neticesinde Ermeni Meselesi ortaya çıkmaya başlamıştır. İngiltere böylece, *batıda Balkanlı ulusları, doğuda ise Ermenileri kullanarak Basra Körfezi ve Akdeniz'e inmek isteyen Rusya ile kendi nüfuz bölgesi arasında tampon bir Ermeni devleti kurdurarak, Ruslarla Ermenileri çarpıştırmak istiyordu. Aslında her iki devletin de amacı Ermenilerin bağımsız bir devlet olmasını sağlamak değil, onları kendi nüfuzları altına alarak kullanmaktır*⁷. İngiltere'nin Ermenilere ve Ermeni Meselesi'ne bakış açısını, yukarıdaki ifadeleri de teyit eden şu hadise açıklıkla ortaya koymaktadır:

⁵ Erdal İlter, *Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü*, OTAM, Sayı : 6, Ankara 1995, s. 160

⁶ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1950, s.156

⁷ Mehmet Kocaoğlu, *Millet-i Sadıka'dan Ermeni Mezalimine*, *Avrasya Dosyası*, C. 2, S. 4, Sonbahar 1995-1996, s.114

İngilizlerin 1918 Eylül'ünde Bakü'yü boşalttıkları haberiyle beraber, Ermenilerin hıyanetiyle alakalı haberlerin de çıkması üzerine İngiliz propaganda hizmetleri bu haberleri tesirsiz kılabilmek için faaliyete geçmiştir. Bu tarihlerde İngiliz propaganda teşkilatında çalışan A.J. Toynbee şu enteresan memorandumunu kaleme almıştır:

Yukarıdaki haberleri kastederek; *Ermenilerin kredisini düşürmek, Türk aleyhtarlığı davasını zayıflatmak demektir. Türk'ün, başı felaketten kurtulmayan, asil bir insan olduğu itikadını öldürmek çok güç olmuştur. Bu durum bu itikadı canlandırarak ve Ermenilerin olduğu kadar Zionistlerle Arapların prestijine de zarar verecektir.*

*Türklerin Ermenilere yaptığı muamele, Türk meselesinin radikal şekilde hallini ülkede ve hariçte kamuoylarına kabul ettirmek için Majesteleri Hükümetinin elindeki en büyük sermayedir,*⁸ demektedir.

Görüldüğü gibi, İngiltere, Ermeni Meselesi ile *Türk Meselesini*, yani Şark Meselesini de kökünden halletmek; Türk Devleti'nin varlığına son verdiği gibi, onun kurucusu ve esas unsuru olan Türk milletinin o coğrafyadaki hayat hakkını da ortadan kaldırmak için gerekli kamuoyu desteğini sağlama peşindedir. Şayet, İngiltere'nin amacı Ermenilere samimi olarak sahip çıkmak olsaydı, İsveçli Oden Hedin'in yazdığı gibi; *Şayet 380 milyon insanı himaye altında tutan, küçük ülkelerin koruyucusu bir ülke, gerçekten insan haklarını korumayı düşünüyorsa, buna, Türkiye'den çok daha kötü şartların hüküm sürdüğü müttefiki Rusya'dan başlaması uygun olurdu*⁹ kanaatindeyiz.

İngiltere'nin samimiyetsizliği, esas Ermenistan'ı işgali altında tutan, diğer bütün toplumlara yaptığı gibi Ermenilere de zulmeden Çarlık Rusyasına ses çıkarmayıp, hatta zaman zaman işbirliği yapıp, Osmanlı ülkesinde huzur içerisinde yaşayan Ermeni azınlığın güya haklarını savunmaya kalkmasından anlaşılmaktadır.

Rusya

Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında rol oynayan bir diğer devlet de Rusya'dır.

⁸ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK, 3. bas. Ankara 1985, s.47.

⁹ Gürün, *age*, s. 210

Rusya, Çar Deli Petro'dan itibaren, bir dünya devleti olabilmek için sıcak denizlere inmek , İngiltere, Fransa gibi devrin güçlü devletleri ile yarışabilmek için politikalar geliştirmeye ve uygulamaya başlamıştır. Ancak, bütün bu politikaların hedefleri Osmanlı Devleti'nin, Türk dünyasının aleyhine olmuştur¹⁰. Rusya, bir taraftan bulunduğu coğrafyada topraklarını genişletirken, diğer taraftan Boğazlar, Doğu Anadolu ve Balkanlar yoluyla sıcak denizlere inmeye çalışmıştır. Oysa, bu yolların hepsi Osmanlı Devleti'ni alakadar etmektedir.

İşte Ermeni Meselesi bu politikanın bir parçasıdır. Daha doğrusu, Rusya, Ermeni Meselesi'ni bu politikasının önemli bir kısmını hayata geçirebilmek için kullanmayı plânlamıştır. Tabi ki burada şu soru akla gelmektedir. Rusya, niçin ısrarla Doğu Anadolu ve dolayısıyla Ermenileri kendi politikasının tahakkuku için vazgeçilmez olarak görmüştür?

Çünkü, Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında, siyasî konjonktürün Ermenilerden istifadeyi gerekli kılmasının büyük payı olmuştur. Hakikaten, Berlin Kongresi'nden sonra artık Balkanların hemen hemen tamamı Osmanlı Devleti'nden ayrılacak ve bu topraklar, Osmanlı Devleti'ne savaş açmak için bahane olarak kullanılacak yerler olmaktan çıkacaktır. Ayrıca Rusya, sıcak denizlere inmek için Balkanların kendisine bir geçit olamayacağını, istiklallerini kazanmalarını fiilen temin ettiği bu yeni devletlerin kendisine minnet duygularıyla bağlı kalmadıklarını görmüştür. Bunun için Rusya'nın sıcak denizlere inmek için yegane yolu Boğazlar ve Kafkaslar-Doğu Anadolu kalmıştır. Doğu Anadolu'da da Ermenilerden faydalanmayı düşünmüştür¹¹.

Rusya'nın Kafkaslar ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerle ilgilenmesi Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın Türkiye'deki Hıristiyanların üzerinde söz sahibi olması üzerine hız kazanmıştır¹².

Gerek 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması,gerekse 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Hıristiyanlar üzerinde söz sahibi olan Rusya hem bu yolla, hem de savaşlarda genellikle Kafkasları ve Doğu Anadolu'nun bir kısmını sık sık işgal etmeye başladığı için oralardaki Ermeniler üzerinde propaganda uygulayarak bu meselenin çıkmasını sağlamaya çalışmıştır.

---

¹⁰ Rusya, hem Çarlık, hem de Sovyet dönemlerinde bu politikalarını bir taraftan Panslavizm, diğer taraftan Ermeni Meselesi'ni kullanarak tahakkuk ettirmeye çalışmıştır. Bu hususla ilgili olarak bakınız Hans Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Tercüme : A. Oktay Güner, İstanbul 1983

¹¹ Gürün, **age**, s. 79.

¹² Süslü, **age**, s. 25.

Rusya'nın Ermeniler üzerindeki tesirleri ve tahrikleri 93 Harbi ile iyice artmıştır. Ayastafanos Antlaşması'nın 16.maddesi, Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne şu şekilde kabul ettirilmiştir:*Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyâletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslâhat ve tensikati vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder*¹³. *Rusların Ermenileri kendi menfaatleri için bir maşa gibi kullandığı ve bilâhare de kullanmaya devam edeceği hâdiselerin dönüm noktası bu devre kabul edilir. Bilhassa Rusya'da yetişen Ermeni gençleri, Rusların rehberliğinde kurdukları sivil çeteler ile, Kafkas ve Doğu Anadolu Türklerinin unutamayacakları korkunç katliamlar icra etmişlerdir*¹⁴.

Rusya başta olmak üzere , dış güçler bu ve benzeri maddeleri bahane ederek Osmanlı Devleti'nin işlerine daha sık ve daha şiddetli olarak müdahalelerini devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti, iyi niyetle ıslahat yapmaya başladığı zaman da yine bu devletler Devletimizin bu gayretlerini baltalamak, başarısız kılmak için yerli unsurları da kullanmak suretiyle harekete geçmişlerdir.

Bir araştırmacının da ifade ettiği gibi; *Ermeniler tarihin hiçbir döneminde gerçek anlamda bağımsız bir siyasi teşkilatlanmaya sahip olamamışlardır... Bu sebeple Ermeniler sürekli olarak başka devletlerin himayesinde yaşamış bir topluluk olarak değerlendirilebilir. Başka toplumlarla olan beraberliklerinde de azınlık olmaktan kurtulamamışlardır*¹⁵. Hal böyle olduğu halde, 93 Harbi ve sonrası gelişmelerden iyice cesaretlenen ve başta Rusya olmak üzere, Osmanlı Devleti üzerinde birtakım emelleri olan dış güçlerin tahrik ettiği Ermeniler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurma hayaliyle, kendilerini Bizans'ın asimilasyonundan kurtarıp, kültürlerini,dinlerini korumalarını, kısaca, bugün Ermeni toplumu ismi altındaki varlıklarını borçlu oldukları Türk Milleti'ne ve Devleti'ne karşı haince ve gaddarca hareketlerini artırmışlardır.

Bu tutumlarını, yine kendilerinin çoğunlukta oldukları asıl Ermenistan'ı kendi işgali altında tutan Rusya'nın teşvik ve kışkırtmaları ile I. Dünya Savaşı yıllarında da devam ettirmişlerdir. Rusya'nın ve diğer Batılı devletlerin kendilerini maşa olarak kullandıklarını anlamamışlardır. Şu ifadeler, hem önemli

¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VII, 2. bas. TTK, Ankara 1983, s.129

¹⁴ Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetleri'nin Bir Analizi**, MEB, İstanbul 1998, s. 166

¹⁵ Hayri Mutluçağ, **İzmir Ermeni İhtilâl Komitesi ve Terör**, İstanbul 1986, s.6

bir hakikati, hem de Rusya'nın nasıl iki yüzlü bir politika takip ettiğini göstermektedir:

Erzurum olayları sırasında oradaki Rusya konsolosu Vali Semih Bey'i ziyarete gelmiş ve *böyle asi bir halkı Rusya'da olsa mutlaka kırarlar*¹⁶ demiştir. Bu, hakikatin ifadesidir. Ancak, aynı konsolos kendisiyle görüşen Ermeni komitecilerine de *Türkiye gibi vahşi bir hükümetin idaresi altında yaşamağa değmez*¹⁷ demiştir. Bu da Rusya'nın politikasını, samimiyetini göstermesi açısından önemlidir.

Ne enteresandır ki, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, I. Dünya Harbi yıllarında da Ermenileri kışkırtıp, onların ihtiraslarını körükleyip işgal ettiği Türk topraklarında binlerce Türk'ü katletmelerine sebep olan Rusya'nın devamı olan Sovyet Rusya, 1970'li yıllarda ASALA gibi Ermeni terör örgütlerini yetiştirip, onlara siyasî ve malî yardım yaparak Türkiye üzerine saldığı yetmiyormuş gibi, sanki 1915'lerde kendi sayesinde yapılan Türk katliamının faturasını yine Türklere çıkartmak için gayret sarf etmiştir.

Fransa

Ermeni Meselesi'nin çıkmasında ve Ermeni olaylarında Rusya veya İngiltere kadar olmasa da Fransa'nın rolü de vardır. *1853 Kırım Savaşı ve 1856 Paris Konferansı'nda Rusya'nın emellerine, İngiltere ve Fransa'nın da askeri ve diplomatik baskılarıyla son verilmişse de bu defa da Ermeniler üzerindeki tahrikler bu üç Devlet arasında bir rekabete dönüşmüştür*¹⁸.

Fransa, diğer Avrupalı devletler ve Amerika ile beraber misyonerlik faaliyetleriyle Ermeni Meselesi'nde rol oynamıştır¹⁹.

I. Dünya Savaşı sonunda Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını ve Çukurova'yı işgal eden Fransa, daha önce Türk Milletine ve Devleti'ne karşı suç işleyerek Lübnan taraflarına kaçan Ermeni katillerini işgal ettiği ve güvenliği kendisinin teminatı altında olması gereken Türk beldelerine getirmiştir. Fransız ordusu ile beraber bölgeye gelen Ermeni çeteleri, Türklere karşı katliam ve

¹⁶ Altan Deliorman, **Türklere Karşı Ermeni Komiteleri**, 3. bas. İstanbul 1980, s. 26

¹⁷ Deliorman, **age**, s. 26

¹⁸ Süslü, **age**, s. 25.

¹⁹ Mehmet Hocaoglu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976, s. 122

soygun hareketlerine girişmişlerdir²⁰. 1970'li yıllarda tıpkı Rusya'nın yaptığı gibi Ermeni terörüne her türlü desteği vermiştir. Aynı Fransa, dedelerini I. Dünya Savaşı sonlarında Ermenilere katlettiği bölge insanının bugün güya haklarını savunmaya soyunmaktadır.

Bu bir devlet için, medenî olduğunu iddia eden bir millet için yüz kızartıcı misallere Fransa'nın Kuzey Afrika ülkelerinde yaptıklarını da ilave etmek lâzımdır. Kendi anavatanlarında, XX. yüzyılın ortasında bağımsız olmak isteyen yüz binlerce Cezayirli, Tunuslu Fransa tarafından katledilmiştir.

O zaman, Fransa'nın Ermeni Meselesi'ndeki rolünü, iyi niyetlerle bir toplumun bağımsızlığını savunmak gibi değerlendirmek mümkün değildir. O da, tıpkı diğerleri gibi, Osmanlı Devleti üzerindeki politikalarını tahakkuk ettirebilmek için Ermenileri vasıta olarak, piyon olarak kullanma yoluna gitmiştir.

Amerika

Ermeni Meselesi'nin çıkartılmasında Amerika'nın da rolü vardır. *1800'lerden itibaren Amerikan tüccar, maceracı ve misyonerleri dünyanın dört bir yanında olduğu gibi Osmanlı topraklarında da önemli rol oynamışlardır*²¹.

Amerikalı misyonerler Türkiye'deki faaliyet alanlarını üç bölgeye ayırmışlardır: Doğu, Batı ve Orta Anadolu. *Her bir misyonda eğitim, sağlık, kadınlar arası Hıristiyanlaştırma programı, erkekler arası Hıristiyanlaştırma programı, yayın ve Ermeni-Müslüman ilişkilerini içeren altı dalda görev yaptıkları*²² anlaşılmaktadır.

Tabi ki bu misyonerlerin ilk ilişkileri Osmanlı Ermenileri ile olmuştur. 1830 yılında Osmanlı Devleti ile Amerika arasında imzalanan ticaret anlaşması²³ Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerini artırmıştır. Misyoner merkezlerinin Ermenilerin bulunduğu yerlere yayıldığı görülmektedir. *Şöyle ki , 1820'de ilk merkez olan İzmir'i 1831'de İstanbul, 1839'da Trabzon ve Erzurum, 1847'de*

²⁰ Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 228

²¹ Kocaoğlu, *agm*, s. 114

²² Seçil Akgün, *Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)*, **Türk Tarih Kongresi, C.V**, 22-26 Eylül 1986, s. 2127

²³ Bakz: Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları**, Konya (tarihsiz)

*Kayseri, Maraş, Urfa, 1855'te Harput, 1859'da Tarsus, Sivas, 1873'te Van merkezleri*²⁴ izlemiştir.

Ermenilerin millî şuurla ve Hıristiyanlık taassubuyla yetiştirilmeleri Amerikan misyonerlerinin ilk amacı olmuştur. Bu misyonerlerin en büyük başarısı Robert Koleji'nin açılmasından sonra görülmüştür. İstanbul'daki kolej, Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştur. İlk öğrencileri Ermeni ve Bulgar gençlerinden oluşmuştur. Bu kolejden mezun olanlar, zamanla ünlü komitacı liderler haline gelmişlerdir. Daha ziyade Ermenilerin buldukları yerlerde kurulan bu misyonerlik teşkilâtlarındaki öğretmenler bir taraftan Ermeni gençlerini azgın bir Türk düşmanı yetiştirirken, diğer taraftan da onlara silâh yapmasını öğretmişlerdir²⁵.

Bu faaliyetler karşısında Osmanlı idaresinin tavrı nasıldı? Bir araştırmacıya göre; *Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini kısıtlamak bir yana, onlara türlü kolaylıklar bile sağlıyordu. Nedeni de, öbür emperyalist Avrupa ülkelerinin yanında tarafsızlığına inandığı Amerika'nın güvencesine sığınmakta olmasıydı. Amerika'nın kendi topraklarında emperyalist bir emeli olmadığına inanıyordu. Bu yakınlık, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra daha da gelişti...Amerikalı misyonerlerin kurmak istedikleri eğitim kurumlarına kolaylıklar sağlanmış, arazi alımı, bina vs. gibi işlevlerde bir engellemeye gidilmemişti. Onlar da Protestan kilisesinden sağladıkları büyük maddî destekle Türkiye'nin en ücra köşelerinde bile ilkin ilkokul düzeyinde başlattıkları okullarını kuruyorlardı*²⁶. Burada dikkat çeken bir hususa işaret etmekte fayda vardır:

Ermeni Meselesi'nin çıkmasında İngiltere ve Rusya'dan sonra en büyük paya Amerika sahiptir. Aynı zamanda, Ermenileri, en az söz konusu iki devlet kadar kendi emperyalist amaçları için kullanan da Amerika'dır. Oysa, yukarıda bir araştırmacının ifade ettiği dönemde de, I. Dünya Harbi sonunda da bir kısım aydınımız, Avrupa ve Rus emperyalizmi karşısında Amerika'ya umut bağlamışlardır.

²⁴ Akgün, *Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerler...*, **agy**, s. 2123; Seçil Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü*, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl:XXXVII/1-2, Ankara 1989, s. 5

²⁵ Deliorman, **age**, s. 20; Hocaoglu, **age**, s. 122; Süslü, **age**, s. 29; Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesi'nde Rolü*, **agy**, s.1

²⁶ Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesi'nde Rolü*, **agy**, s. 7.

Amerika'nın, Ermeni Meselesi'nde bırakınız Osmanlı Devleti'nin yanında olmayı, tarafsız dahi olmadığını yine kendi misyonerleri muhtelif vesilelerle ifade etmişlerdir:

Bu misyonerlerden biri Seymour'dur. Seymour, Amerikalıların buldukları ülkelerin kanunlarına uymak zorunda oldukları halde Osmanlı Devleti'ne karşı kendilerinin tavır aldıklarını, Ermenilere açıktan taraf olduklarını itiraf etmiştir. Cyrus Hamlin de; *Ermeni sorununu Avrupa büyük devletlerinin yarattığı yapay bir gelişme olarak niteleyip konunun oluşmasında dışarıdan yönlendirilen Ermeni ihtilâl komitelerinin rolüne işaret etmiştir. Yargısını Ermeniler bu meselede oyuna geldiler, diye açıklamıştır*²⁷.

b. Osmanlı Islâhatı

Emperyalist devletler, Osmanlı ıslahat çalışmalarını da Ermeni meselesinin çıkarılmasında bir bahane olarak kullanmışlardır. *Söz konusu devletlerin XIX. Yüzyıl sonlarındaki politikalarının Anadolu Islahatından çok muhtar veya bağımsız bir Ermenistan'ı kendi menfaatleri için gerçekleştirmek olmasına rağmen, aralarındaki rekabet ve Osmanlı Devleti'nin bazen olayların üzerine gitmek, bazen de dalgalanmaya bırakarak Avrupalı devletler arasındaki dengeden yararlanmak suretiyle uyguladığı siyaset sayesinde, 25 yıl boyunca başarıya ulaşamamıştır*²⁸.

Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek için yapılan ıslahatlar, zaman zaman emperyalist devletlerin içişlerimize müdahale etmelerinin yolunu açmıştır. *1834-1914 döneminde yapılan reformlarla Avrupa'nın içişlerimize müdahalesi ve emperyalizmin imparatorluğa nüfuzu arasında sıkı bir münasebet ve "synchronism" (zamandaşlık) görmemek mümkün değildir. Her müdahale bir reform projesi, her reform uygulaması bir başka müdahale, her ikisi ise Batı emperyalizminin imparatorluğa girmesi neticesini doğurmuştur*²⁹. Böylece emperyalist devletler, diğer azınlıklar gibi Ermenileri de kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmışlardır.

Azınlıklar ise ıslahatları kendilerinin siyasî bağımsızlıkları yolunda bir araç olarak görmüşlerdir³⁰.

²⁷ Seçil Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları*, OTAM, Sayı: 3, Ankara 1992, s. 10

²⁸ Süslü, *age*, s. 27

²⁹ Kodaman, *age*, s. 168

³⁰ Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, 2. bas. Ankara 1986, s. 12

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayastafanos Antlaşmasının 16. maddesinde; *Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyâlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslâhat ve tensikatu vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder* denilmektedir ³¹. Böylece konu hem milletlerarası bir statü kazanmış, hem de Ermeniler lehine içişlerimize müdahalenin yolu açılmıştır ³².

c. Kilise

Ermeni Meselesinin ortaya çıkmasında, isyanlarda kilise de büyük rol oynamıştır³³.Başından sonuna kadar ki Ermeni olayları incelendiği zaman bunların plânlayıcısı ve idaresinin Ermeni din adamları olduğu görülmektedir. İsyânların merkezi olarak daima karşımıza Ermeni Patrikhânesi ve kiliseleri çıkacaktır³⁴.Ermeni din adamları, Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağladığı imkânlardan faydalanarak millî hislerin yayılması için çalışmışlar ve dinî konuları ikinci plâna bırakarak faaliyet göstermişlerdir. Manastırlarda, kiliselerde, okullarda yürüttükleri faaliyetlerle zamanla düşmanlık tohumlarını yeşertmişlerdir ³⁵. Ermeni din adamlarının bu rolüne Rus generali Mayewski şöyle temas etmektedir:

Ermeni din adamlarının dinî eğitim konusundaki çalışmaları ise hemen yok gibiydi. Buna karşılık, Ermeni papazları milliyetçilik fikirlerini yaymak için çok çalışmışlardır. Yüzyıllardan beri, ilâhî hizmetlerin yerine Müslümanlara karşı Hıristiyanların dinî düşmanlıklarının aşılandığı esrarengiz kiliselerin duvarları arasında bu tür fikirler gelişmiştir. Okullar ve seminerler, dinî liderlerin bu eserine büyük ölçüde yardım etmişlerdir.

Doğu Hıristiyanları gibi kiliseleri de, Hıristiyanlığın kaidelerini ve ananelerini bir tarafa bırakarak, millî propagandayı başlıca meşguliyetleri haline getirmişlerdir ³⁶.

Ermeni kilisesi, varlığını devam ettirebilmek için bütün Ermenileri bir arada tutacak ve kiliseye bağlayacak ortak bir düşünceye ihtiyaç duymuştur. İşte

³¹ Karal, *age*, s. 129

³² Ali Güler (ve diğerleri), **Her Yönüyle Ermeni Sorunu**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 2001, s. 119

³³ Erdal İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara 1996, s. 56

³⁴ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, İstanbul 1992, s. 21

³⁵ Vahapoğlu, *age* , s. 20

³⁶ **Ermenilerin Yaptıkları Katliâmlar**, Haz. Rus Generali Mayewski, Terc. Azmi Süslü, Ankara 1986, s. 14

bunun içindir ki Ermenilere devlet olmaları gerektiği fikrini aşlamaya başlamıştır. Bundan dolayıdır ki Ermeni milletinden, Ermeni devletinden, Ermeni tarihinden değil Ermeni kilisesinden, Ermeni Kilisesi Devletinden bahsetmek lâzımdır. Tarihi boyunca olduğu gibi Ermeni kilisesinin, mevcudiyetini koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete ihtiyacı vardır. Ermeni Devleti fikrini doğuran, Ermeni toplumu değil, Ermeni kilisesidir. Varlığını sürdürmeyi ve imtiyazlarını kaybetmemeyi bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasında gören Ermeni kilisesi, yukarıda bahsedilen dış güçlerle de işbirliği yaparak, Osmanlı topraklarında isyanları hazırlamıştır³⁷.

Ermeni Patrikhanesi ve kiliseleri Millî Mücadele döneminde de ihanetlerine devam etmişlerdir. Ermeni Patrikhanesinde Millî Mücadele aleyhtarı toplantılar tertip edilmiştir³⁸.

d. Ermeni Komiteleri

Yukarda bahsettiğimiz gelişmeler, kışkırtmalar, destekler neticesinde Ermeni isyanlarını başlatmak ve bu olaylarda rol almak üzere Ermeni komiteleri kurulmuştur, kurdurulmuştur. Bu komiteler, sadece yüz binlerce masum Türk'ü hunharca katletmekle kalmamışlar, kendi toplumlarını da maceradan maceraya sürüklemişlerdir. Bu durumu, İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Mr. Graves, New-York Herald gazetesi muhabiri Sidney Whitman'ın bir sorusu üzerine şu şekilde değerlendirmiştir:

-Eğer bu memlekete (Türkiye'ye) hiçbir Ermeni Komitecisi gelmemiş olsaydı ve Ermenileri isyana tahrik ve teşvik etmeseydi, bu mukatele olur muydu?

-Elbette ki hayır. Zannetmem ki bir tek Ermeni öldürülmüş olsun³⁹.

Yine bu durum bir Rus generalin, Mayewski'nin kendi hükümetine verdiği raporda da ifade edilmiştir:

Türkiye'de, komitecilerin girmediği yerlerde, Ermeniler rahattırlar. Bu komiteler bugün de faaliyete geçseler Ermeniler yeniden eski sefil vaziyetlerine düşerler. 1895 senesine kadar Ermenilerin Türkiye'deki ıstırapları, müzayakaları hep hayalî ve mübalağalı uydurma masallardır. Türkiye'deki Ermeniler, diğer yerlerdekilere göre daha fena durumda değillerdir.

³⁷ Gürün, *age*, s. 30 ; Kocaoğlu, *agm*, s. 116 ; Süslü, **1915 Tehcir Olayı**, s. 56; İlder, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, s. 14

³⁸ M. Kemal Atatürk, **Nutuk I**, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara 1984, s. 166

³⁹ Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 4. bas. İstanbul 1990, s. 145

İhtilâlcilerin yağma, katliam dediği şeyler, daha çok Kafkasya'da olmaktadır. Mal ve can emniyetine gelince, Türkiye hükümetinin nüfuz ve hâkimiyeti olan yerdeki, Elizabettpol vilâyetimizden daha ziyadedir⁴⁰. emniyet

Yine aynı general, Ermeni komitacılarını, Balkanlardaki komitacılarla mukayesesinde şu değerlendirmeyi yapmıştır :

Balkanlar'da çalışmalarıyla, fedakârlıklarıyla ve cesaretleriyle şöhret bulmuş olanlar görülür, ancak Ermeniler içinde tek bir benzerini bulmak mümkün mü? Hayır. Neden? Çünkü bunlar fakir köylülerin sırtından yaşamayı meslek edinmiş ve cellat rolü oynayan başıboş kimselerdir. Bunlar kurtarıcı olarak adlandırılabilirler mi? Hayır, çünkü ellerindeki silahlar sadece zayıflara karşı kullanılmıştır.

Silahsız köylü Ermeniler ise, kanları pahasına, silahlı isyancılara yardım etmek zorunda bırakılmışlardır⁴¹.

Hınçak Komitesi

İşte gerçek yüzleri bu olan komitelerden birincisi Hınçak Ermeni Komitesi'dir.

Hınçak Komitesi, Kafkasyalı Ermenilerden olan Avedis Nazarbeg ile hanımı Maro ve bir grup Kafkasyalı Ermeni öğrenci tarafından 1887'de İsviçre'de Marksizm esas alınarak kurulmuştur⁴².

Komite, fikirlerini yaymak üzere Hınçak isimli bir gazete de neşretmiştir⁴³.

Bu komitenin amaçlarını anlamak için 1887'de Ermenice olarak Londra'da basılan program ve teşkilât nizamnamesinin bazı maddelerine bakmak lâzımdır :

Partinin ilk ve yakın hedefi Türkiye Ermenistan'ının politik ve millî bağımsızlığını sağlamaktır.

⁴⁰ Koçaş, age, s. 146.

⁴¹ Ermenilerin Yaptıkları Katliâmlar, s. 22.

⁴² Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi, C. III, s. 26; Gürün, age, s. 130; Koçaş, age, s.150; Süslü, 1915 Tehcir Olayı, s. 73; Abdullah Yaman, Ermeni Meselesi ve Türkiye, 1973, s. 71

⁴³ Ermeni Komitalarının Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi : İlân-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra, Yay. Haz. H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s.22

Türkiye'de ihtilâl yoluyla gerçekleştirilecek hedeflere varılmak için kullanılacak metot, propaganda, tahrik, tedhiş, teşkilâatlanma ile köylü ve işçi hareketidir.

Propaganda, Hükümete karşı isyanın temel sebepleri ile münasip zamanını halka anlatmak olacaktır. Tahrik ve tedhiş, halkın cesaretini artırmak için gereklidir. Hükümete karşı gösteri, vergileri ödememek, ıslahat istemek, aristokrat sınıfa karşı nefret yaratmak tahrikin başlıca yollarıdır. Tedhiş ise halkı korumak ve Hınçak programına itimatlarını elde etmek için başvurulacak bir metottur. Parti, tedhişi Osmanlı Hükümeti'ne karşı kullanmayı hedef tutmaktadır, fakat hedef sadece Hükümet değildir. Hükümet için çalışan tehlikeli Türk ve Ermeni kişilerle, casus ve muhbirler de hedefler arasındadır.

İhtilâli gerçekleştirmek için en müsait zaman Türkiye'nin harbe girdiği dönem olacaktır.

Süryaniler, Kürtler, Türklere karşı mücadelede kazanılacaktır⁴⁴.

Görüldüğü gibi, komite; tedhişi, terörü esas almıştır. Hedefine varabilmek için de Osmanlı Devleti'nin en zor anını beklemeye başlamıştır. Bu durum 7. maddede açıkça ifade edilmiştir. O zaman, Ermenilerin, Tehcir Kanunu üzerine isyan ettiklerini söylemek mümkün değildir. Yıllarca önceden, Devletimizin herhangi bir savaş sırasında en zor günleri beklenmeye başlanmıştır.

Hınçak Komitesi Hınçak gazetesinde Aralık 1914 tarihinde yayınladığı şu bildiride savaş sırasında stratejilerinin nasıl olacağını açıkça belirtmiştir:

Zulüm ve saldırıya uğrayan ve haklarından mahrum edilen Ermeni toplumunun temsilcisi ve Türkiye Ermenilerinin kurtuluşu için çeyrek asırdan fazla bir zamandan beri, kanlı yollardan bu kurtuluşu sağlamak için yürüyen Sosyal Demokrat Hınçakyan Komitesi; bugünkü siyasi durumun zorlaması ile savaş ve ihtilâl borusu çalarak, Toros Dağları'ndan ve Ermenistan ufuklarından Osmanlı istibdadını kanlı bir biçimde mahvetmeye yemin ederek savaş alanına iniyor.

Hınçakyan Komitesi de, milletlerin varlığının söz konusu olduğu bu büyük savaşta, kendi maddi ve manevi kuvvetlerini toplayarak, ihtilâl kılıcı ile Dünya Harbi'ne katılacak ve Üçlü İtilâfin özellikle Rus kuvvetlerinin müttefiki sıfatıyla; emrindeki bütün vasıtalar ve ihtilâl güçleri ve siyasi kuvvetlerle, Ermenistan'da, Kilikya'da, Kafkasya ve Azerbaycan'da Müttefiklerin zafer kazanmalarına yardım etmek suretiyle, gerek kendi ve gerek medeniyet namına olan vazifesini, yurtseverliğin gerektirdiği şartları kendine rehber kabul ederek yapacaktır.

⁴⁴ Gürün, age, s. 130

*Ermeniliğin büyük kurtuluş gayesi uğrunda hayatlarını feda edecek kahramanlar, maddi ve manevi kuvvetleriyle bu umumi maksat için meydana atılsınlar! Bu suretle Ermenilik de, yarın toplanacak olan kongreye, hem medeniyet ve hem de kendi davası için döktüğü kanla iftihar eder bir vaziyette çıksın. Siyasi hürriyetlerini elde etmeye ve yaşamaya hakkı olduğunu ispata çalışsın ve kan döktüğü vatani ile, Üçlü İtilâf'ın rızası uyarınca verilen bağımsızlığını temin etsin. Hürriyet güneşi doğarak, bundan etrafa hak, adalet, hürriyet, kardeşlik nuru saçılsın*⁴⁵.

Komite, başta İstanbul, İzmir, Halep gibi merkezler olmak üzere Türkiye'nin muhtelif yerlerinde şubeler açmış ve buralardaki isyanlarda rol oynamıştır⁴⁶.

Taşnak Ermeni Komitesi:

Bir diğer Ermeni komitesi de Taşnaksutyun'dur. Bu komite, 1890 yılında, Hınçak içerisindeki bir muhalif grup tarafından oluşturulmuştur⁴⁷.

Kafkasya'da kurulan bu komite de Troşak (Bayrak) isminde bir gazete çıkarmıştır.

Taşnakların programı 1892 tarihinde belli olmuştur. Programda, isyan yoluyla hedefe varılacağı belirtilmiştir. Kullanılacak metotlar şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Çeteler teşkil etmek,
2. Bu çeteleri faaliyete hazırlamak,
3. Her yola başvurarak halkı silâhlendirmek,
4. İhtilâl komiteleri oluşturmak,
5. Kavgayı, anarşiyi teşvik etmek,
6. Hükümet kuruluşlarını yağmalamak, tahrip etmek vs⁴⁸.

Komite, teşkilâtlarına verdiği bir emirde; *Türk'ü, Kürdü her yerde, her türlü şerait altında vur. Mürtecileri, ahdinden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al*⁴⁹ demektedir.

⁴⁵ Bakz. Mehmet Ali Birand, **Ermeni Terörü**, İstanbul 1983

⁴⁶ **Ermeni Komitelerinin Amâl ve**, s. 22.

⁴⁷ **Ermeni Komitelerinin Amâl ve**, s. 23; Koçaş, **age**, s. 153; **Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi III**, s. 35; Yaman, **age**, s. 74

⁴⁸ Gürün, **age**, s. 134.

⁴⁹ Koçaş, **age**, s. 154; Deliorman, **age**, s. 22.

Bu eşkıya çetesinin Rusya'dan beklentilerini de kendi üyelerinden birinin ifadelerinden anlamak mümkündür.

Robert Kolej'in Müdürü Cyrus Hamlin 1893'te, Boston'da çıkan Congregationalist dergisindeki yazısında Ermeni komitelerinin durumunu değerlendirmiştir :

Bir Ermeni İhtilâl Partisi, Türkiye İmparatorluğu'nun bazı taraflarında bütün Hıristiyan halk ve misyonerlerin faaliyetine büyük fenalıklar yapmakta ve ıstıraplara sebep olmaktadır.

Çok zeki ve İngilizce'yi Ermenice kadar süratli ve doğru konuşan bir Ermeni, Rusların Anadolu'ya girerek orayı zaptetmeleri için yol hazırladıklarını söyledi. Bunun için çok kuvvetli ümitleri bulunduğu beni temin etti.

Bunun nasıl olacağını sorduğum zaman bütün Türkiye İmparatorluğu'nda teşkil edilmiş çeteler Türkleri ve Kürtleri öldürmek için fırsat gözetecekler. Bunlar, köyleri yakacaklar, sonra dağa çıkacaklar. O zaman Müslümanlar ayaklanacak, müdafaasız Ermenilere hücum edecekler. Rusya, insaniyet ve Hıristiyan medeniyeti namına Türkiye'ye gelecek ve Anadolu'yu zaptedecek.....⁵⁰.

İşte Ermeni komitelerinin gerçek niyetleri, işte başta Rusya olmak üzere Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan dış güçlerin gerçek niyetleri ve Ermeni Meselesi'ndeki rolleri bunlardır.

B. TEHCİRE KADAR ERMENİ OLAYLARI

Ermeni isyanları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki tarihlerde yoğunlaşmıştır. Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasına sebep olan Ermeni olaylarından öncekilerin başlıcaları şunlardır :

Erzurum İsyanı :

Erzurum'daki isyanın programı İstanbul'da yapılmıştır. Söz konusu tarihlerde, Rusya'daki Ermenilerden bir grup Türkiye'ye silâh sokarak bölgedeki komitacılara veriyorlardı. Bunu haber alan güvenlik kuvvetleri gerekli tedbirleri almışlar ve Erzurum piskoposluğunda da arama yapmışlardır. Harekete geçmek için bahane arayan Hınçak ve Taşnak militanları Haziran 1890'da isyanı başlattılar⁵¹. *1890 Erzurum isyanı, ondan sonra muhtelif yerlerde devam eden ve Avrupa'nın dikkatini Türkiye ve Ermeni meselesine çekmeye çalışan hareketlerin başıdır denilebilir⁵². Çünkü, olay Avrupa'ya Ermenilerin katliamı*

⁵⁰ Koçaş, **age**, s. 160

⁵¹ Yaman, **age**, s. 87

⁵² Koçaş, **age**, s. 176

şeklinde intikal etti. Avrupa bunu katliam olarak kabullendi ve devam edecek olan Ermeni ayaklanmalarıyla ilgili katliam ithamlarının birincisi literatüre girmiş oldu⁵³.

Bu isyanın tertipçileri cezalandırılmadığı için daha sonraki isyancılara ümit vermiştir.

Kumkapı Gösterisi:

Hınçak komitesi 15 Temmuz 1890 tarihinde, Kumkapı'da bir gösteri organize ederek ilk gövde gösterisini yapmıştır⁵⁴. Bu olayı idare eden Cangülyan'dır. Bu gösterinin amacı da kamuoyu oluşturmaktır. Cangülyan gösterinin sebeplerini şöyle ifade etmektedir: *Ermeni hâdisesini dünyaya unutturmamak ve Erzurum İsyanı ile Musa Bey hâdisesini genişletmek, Avrupalı elçilerin gözü önünde bir hareket yapmak, İstanbul'un daha kalabalık olan Ermeni nüfusunu hâdiselerin içine sokmak, Sarayı tehdit etmiş olmak, ihtilal fikrini halk arasına yaymak*⁵⁵.

Ermeni komitecileri, isyan ettikleri her bölgede yaptıkları gibi burada da kendilerine yardım etmeyen, ya da muhalif olan Ermenileri öldürmüşlerdir.

Merzifon, Yozgat ve Kayseri Olayları:

Ermeni komitecileri, 1892 yılında Ermenileri isyana teşvik etmek amacıyla yurtdışında bastırdıkları bildirimleri Samsun limanından Merzifon'a, oradan da Kayseri ve Yozgat'a asmışlardır. Bu gelişmeler üzerine Hükümet gerekli tedbirleri almıştır.

Sason İsyanları :

Kumkapı gösterilerinde rolü olan Mihran Damadyan 1891 yılında bölgeye gelerek çeteler kurmuş ve Ermenileri isyana teşvik etmeye başlamıştır. Bir süre sonra Damadyan yakalanmıştır. Ancak 1894 yılında Hınçak komitesinin İstanbul sorumlusu olan Murat kod adlı Hamparsun Boyacıyan bölgede isyanı başlatmıştır. İsyanda birçok Müslüman öldürülmüştür. Boyacıyan'ın amacı, Ermeniler ile bölgedeki aşiretler arasında bir çatışma yaratmak ve ordu tedbir aldığı zaman Ermenilerin katledildiği iddiasıyla Avrupalı devletlerin müdahalesini sağlamaktır⁵⁶.

⁵³ Gürün, **age**, s. 142

⁵⁴ Gürün, **age**, s. 142

⁵⁵ Koçaş, **age**, s. 176

⁵⁶ Gürün, **age**, s. 147 ; Koçaş, **age**, s. 177

Ermeni komiteleri, bu isyandan umduklarını bulamamışlardır. Olayların araştırılmasına İngiliz, Fransız ve Rus konsolosları da iştirak etmişlerdir. *Avrupalıların yaptıkları tahkikata göre, isyanın yabancı devletlerin teşvikiyle, Ermeniler tarafından çıkarıldığı, Müslümanların insafsızca gözleri oyularak, kulakları kesilerek, Hıristiyan olmaları için tazyik edilerek öldürüldükleri, buna mukabil Türklerin silahsız Ermenilere çok iyi muamele ettiği belirtilmiştir*⁵⁷.

Bâbîali Olayı :

1895 yılında Hınçak komitesi tarafından düzenlenmiştir. Yaklaşık 5.000 Ermeni Bâbîali'ye yürümüştür.

*Ermeniler silâhlı ve kararlı idiler. Bâb-ı Âli'yi basacaklar, bu suretle büyük bir hâdise çıkarıp Avrupa'nın dikkatini Ermeni Meselesi üzerine çekerek, müdâhalesini davet edeceklerdi*⁵⁸.

Zeytûn İsyanı (1895):

*İstanbul'da 30 Eylül 1895 tarihinde cereyân eden Ermeni ayaklanmasından sonra nümayişçilerin büyük bir kısmı, Beyoğlu, Galata, Kumkapı kiliselerine sığındılar ve ancak altı büyük devlet elçilerinin aracılıkları sonucunda ortaya çıktılar. Ancak, Hınçak Komitesi üyeleri ise sığındıkları yerden hiç ayrılmadılar. Bunlar, İngiliz Büyükelçiliği'nin yakınındaki kilisede çalışıyorlar ve Zeytûn'daki bütün faâliyetleri buradan yürütüyorlardı*⁵⁹.

İsyandan önceki tarihlerde bölgede geniş çaplı bir propaganda yürütülmüş, bütün Ermeniler isyana teşvik edilmiştir⁶⁰. İsyanı başlatmak üzere Zeytûn'a gelen komiteciler, *İskenderun limanında emirlerine âmade bir İngiliz zırhlısı olduğunu ve Avrupa'nın kendilerini, istiklâl peşinde koşan komita hareketlerini tasvip ettiklerini ileri sürerek dağlı Ermenileri tekrar isyan ettirdiler*⁶¹.

Ermeniler hem Türk askerine, hem de sivil halka karşı tam anlamı ile bir katliam uygulamışlardır. İsyanın liderlerinden biri olan komiteci Aghasi günlüğünde buradaki katliamı şöyle anlatmaktadır :

⁵⁷ Koçaş, **age**, s. 178

⁵⁸ İlter, **Zeytûn İsyânları**, s. 137

⁵⁹ İlter, **Zeytûn İsyânları**, s. 138

⁶⁰ Hüseyin Nâzım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s. 157 vd.

⁶¹ Yaman, **age**, s. 80

*Kadınlar balta, tabanca, kama ve sopalarla kaçan Türk esirlerinin arkasından koşup bunların büyük bir kısmını öldürdüler, sadece 56'sı kendisini kurtarabildi... İsyanın başından sonuna kadar Türkler 13.000'i asker, gerisi başıbozuk olmak üzere 20.000 kişi kaybettiler, biz sadece 125 kişiyi kaybettik*⁶².

Diğer birçok Ermeni isyanında olduğu gibi, Zeytûn isyanında da Avrupalı devletler olayı kışkırttıkları gibi Hükümet tedbir aldığı zaman hemen devreye girip komiteciler lehine baskı yapmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti, bu baskılar sonucunda Avrupalı devletler ve komitecilerin isteklerine dayalı olan bir anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmaya göre; Zeytûnlular, buraya gelip isyanı çıkartan komitecileri Hükümete teslim etmeyecekler, bu kişiler Avrupalı devletlerin güvencesi altında ülkeyi terk edeceklerdir. Genel af ilân edilecek, Avrupalı altı devlet burada garantör olacaklardır. Osmanlı ordusu Zeytûn'dan çekilecek, güvenliği sağlamak için burada bir tabur kalacak, ancak bu askerî birlik Zeytûnlular'ın içişlerine karışmayacaktır. Maraş'ta konsolosluklar kuracak olan Avrupalı devletler, Zeytûn'un yeni yönetimini buradan denetleyeceklerdir⁶³.

Yapılan anlaşma gereği isyanı çıkartan altı komiteci İngilizlerin himayesinde Mersin limanından Marsilya'ya gitmişlerdir. Zeytûn isyanının bu şekilde sonuçlanması ve komitecilerin cezalandırılmaması Ermenilere cesaret vermiştir.

Van İsyanı :

Ermeni komitelerinin teşkilâtlandığı yerlerden biri de Van ve çevresidir. 1 Haziran 1896 tarihinde başlayan Van isyanında, yine Ermeni meselesinin arkasındaki devletler devreye girmiş ve komiteciler cezalandırılmamıştır.

Osmanlı Bankası Baskını :

Ağustos 1896'da cereyan etmiştir. Ermeni komitelerinin bankaları hedef seçmelerinin başlıca sebebi, bu kuruluşların yabancı devletlere ait olması, böylece daha fazla dikkat çekme düşünceleridir.

Ermeni komitelerinin hedefi sadece Osmanlı Bankası değildir. Banka baskınından sonra, Bâbıâli, Patrikhane, Credit Lyone, Rum kiliseleri ve bazı karakolların da hedefleri arasında olduğu anlaşılmaktadır⁶⁴.

⁶² Gürün, **age**, s. 160

⁶³ İltter, **Zeytûn İsyanları**, s. 159

⁶⁴ Koçaş, **age**, s. 181 ; Gürün, **age**, s. 164

Sultan II. Abdülhamid'e Suikast :

Krisdapor Mikaelyan, Vram Şabuh Kendiryan, Belçikalı Erdar Joris ve eşi, Alman Lipa Rips, Ardaş Haçik, Konstantin Kabulyan, Mari Zayn, Hamparsum Ağacanyan, Kris Fenerciyan, Karlo Yuvanoviç tarafından 21 Temmuz 1905 Cuma günü Padişaha bombalı suikast düzenlenmiştir. Padişah, camiden geç çıktığı için suikasttan kurtulmuş, ancak birçok kişi hayatını kaybetmiştir⁶⁵.

Adana Olayları :

Ermeni komiteleri 1905 yılında Paris'te yaptıkları toplantıda, Adana ve Maraş çevresinin bağımsızlığını sağlayacaklarına dair karar almışlardır. Bu kararda, söz konusu bölgedeki Ermeniler üzerinde nüfuz sahibi olup, buradan Akdeniz'e bir yol açmak isteyen Rusya'nın da rolü olmuştur⁶⁶.

Ermeni komiteleri ve papazları bu kararı hayata geçirmek için Çukurova bölgesinde yoğun bir propagandaya girişmişlerdir. 1909 senesi başlarında *Adana'da herkesin ağzında dolaşan şayialar, yakında Ermenilerin ayaklanarak Türkleri mahvedeceklerine ve bu vesile ile vilayetin Avrupa donanması tarafından işgaline ve sonra da Ermenistan'ın kurulmasını temin edecektir* şeklindedir⁶⁷.

Ermeniler, yıllarca hazırlıktan sonra nihayet Mart 1909'da isyanı başlatmışlardır. Askerî yardım gelip, isyan bastırılmaya kadar birçok kişi ölmüştür. Her isyan ettikleri zaman yaptıkları gibi, Ermeniler hem olayın sebepleri, hem de kayıpları konusunda dünya kamuoyunu yanıltıcı ve Türkleri suçlayıcı iddialar ortaya atmışlardır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'ni parçalamak, toprakları üzerinde kukla devletçikler kurdukmak isteyen emperyalist devletlerin hedeflerine varmak için kullandıkları toplumlardan biri de Ermeniler olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra buldukları her bölgede isyan ettirmeye çalışılan Ermeniler, kendilerine her türlü imkânı sağlayan Osmanlı Devleti'nin zor anlarından faydalanma yoluna gitmişlerdir. Ermeniler sadece I. Dünya Savaşı esnasında değil, daha önce muhtelif yerlerde defalarca isyan etmişlerdir.

⁶⁵ Gürün, **age**, s. 167 ; Koçaş, **age**, s. 182

⁶⁶ Yaman, **age**, s. 121

⁶⁷ Gürün, **age**, s. 174